

Лучия Антонова-Василева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин” към БАН

София

ORCID: 0000-0003-2108-4082; e-mail: luch_antonova@abv.bg

Акавизмът (промяната на неакцентувано $o > a$) в българските диалекти и в диалектния континуум на южните славянски езици

Резюме: Статията разглежда проявите на преход на неударената гласна $o > a$ в българските диалекти от района на Родопите. Обръща се внимание на промените, на които се подлага неударената гласна e , които в източните славянски езици се разглеждат като успоредни с акавизма. Анализират се случаите на акавизъм в северозападните български говори и в диалектите от района на Призренско в Република Косово.

Ключови думи: български език, диалектология, фонетика, акавизъм, редукция.

Abstract: Acaivismus (the change of unaccented $o > a$) in the Bulgarian dialects and in the dialectal continuum of the Southern Slavic languages. The article examines the change of the unaccented vowel $o > a$ in Bulgarian dialects of the Rhodope region. Attention is drawn to the changes of the unaccented vowel e , which in Eastern Slavic languages are regarded parallel to acaivismus. The article offers an analysis of cases of acaivismus in north-western Bulgarian dialects and in the dialects of Prizren in the Republic of Kosovo.

Keywords: Bulgarian language, dialectology, phonetics, acaivismus, reduction.

Промяната на неударената гласна o в a е една от фонетичните особености, които имат значение за определянето на типологията на славянските езици. Явлението акавизъм е специфично за северозточния дял на славянския езиков континуум – за белоруски, за руски и за северозападните украински диалекти. Това заключение се извежда и в обобщаващата карта № 54а, която отразява отношение на рефлексацията на гласната $*o$ към липсата на ударение в сричката от *Общославянския лингвистичен атлас (ОЛА)*. В *ОЛА* се посочва, че в диалектите на словенски език се откриват отделни факти на изменение на неударената гласна o . В южния дял на българските диалекти на територията на Република Северна Македония, Северна Гърция и България в картите на *ОЛА* се картографира редукция $o > y$. В *ОЛА* не се споменава нищо за наличието на изменения $o > a$ въвн от ударение в българските говори, макар че това е широко известен факт в диалектологията – срв. примерите като *гòра* – *гарйца*, а също и *кабйла*, *дашòл*, *галèм*, *афчèри*, *атиде*, *мамà* (в статията не се отбелязва полуредукцията на неударените гласни, която на практика засяга всички неакцентувани широки

гласни в българския език) в Смолянския говор от областта на Централните Родопи (Стойков 1993, 131; Георгиев 1968).

Характерно за възгледите на Вл. Георгиев е, че той обяснява акавизма като явление, наследено от праславянски. Според него някои периферни консервативни езици и диалекти са съхранили късното праславянско положение, запазвайки гласежа а на мястото на праславянския вокал *ǫ*, докато в повечето славянски езици той е преминал в *o* (Георгиев 1968, 35). Вл. Георгиев описва наличие на акавизъм не само в източните славянски езици – белоруски, руски, но и в западните – кашубски, полабски, както и в някои диалекти на южните – в българските родопски говори, в чакавските далматински говори и в диалекти на словенски език (Георгиев 1968, 26–34).

Цел на настоящата статия е да проследи проявите на акавизъм в диалектния континуум на южните славянски езици. Специален обект на внимание са примерите за наличие на акавизъм в българските говори в Призренско, Южно Косово. Диалектите в тази област представляват естествено продължение на крайните западни говори в Източна Сърбия (Морава) и Албания (Кукъска Гора), където има официално признати български малцинства.

Както вече бе споменато, акавизмът е важно явление за североизточния дял от славянските езици. Интересът към неговото проследяване в лингвогеографски аспект бе засвидетелствуван и на последния XVI международен конгрес на славистите в Белград, 2018 г., в доклада на В. Русак от Минск (Русак 2018). В този доклад проблемът за акането – появата на застъпник а на неакцентуваната (неударената) гласна *o* срв. *вада́*, се свързва с проблема за появата на застъпник *a* или *'a* на неударената гласна *e* в белоруските диалекти – *травá*, *в'асна́*, *п'амá*. Редуването на гласните се открива както в предударена, така и след ударена сричка: *балóта*, *хóлад*; *лiтара*, *кράтар*. Докато при замяната на гласната *o* с *a* явлението акане се противопоставя на „окането“, то във втория, то се противопоставя на „якането“ и „скането“ – срв. *з'амл'á*, *в'азáц*; *з'емл'á*, *в'езáц*'.

Въпросът за връзката между акането, окането и якането се поставя и в други трудове, изследващи акавизма в източния дял на славянските езици – срв. В.В. Иванов (Иванов 1990, 203, 204 и сл.). За разлика от Вл. Георгиев той смята акавизма – неразличаването на широките гласни в неударена сричка и съпадението им в един звук („неразличение гласных неверхного подъема в безударных слогах и совпадение их в одном звуке“) за относително нова черта на руски език. То се наблюдава както след твърди, така и след меки съгласни, в зависимост от което се разделя на акане и якане, икане, екане. Акането е характерно за съвременните южновеликоруски, средновеликоруски говори и за книжовния език. То е възникнало заедно с якането като изменение на гласните в преди всичко първата предударена сричка. Появата му може да се отнесе към XII в. (Иванов 1990, 209). В.В. Иванов привежда постановките на Шахматов, според когото в староруски в неударена сричка са се редуцирали три звука [o], [e] и [a] (Иванов 1990, 211–212). След твърди съгласни *a* и *o* се изменят в гласна от среден ред [ъ]: *водá* – *въда́*, *хвалъ* – *хвълí*, *сторонá* – *стъръна́*, *лiпа* – *лiпъ*, *прóсо* – *прóсъ*. Това положение се спазва в повечето говори в непърва предударена сричка, а в някои – и в първа предударена. Според В.В. Иванов в руските диалекти след мека съгласна се появява

редуцирана гласна от преден ред [ъ]: *n'atí* – *n'ътí*, *s'eló* – *s'ьлó*, *b'elíla* – *b'ьlíla*, *vól'a* – *vól'ь*, *sláv'e* – *sláv'ь* и т.н. Такова положение се е съхранило само в част от южновеликоруските говори, а в останалите ь се заменя с [е] или [и]. Така в староруски език се е появила редукция на широките неударени гласни (Иванов 1990, 212). Иванов свързва акането с преминаването от музикално към динамично ударение, което води до усилване на ударените гласни и отслабване, а оттам и редукция, на неударените. В определени руски говори, които са развили акането, интензивността на ударените гласни е по-отчетлива, отколкото в други диалекти. Характера на неударените гласни, тяхната физиологична и акустична характеристика се оказват несъществени за говорещите, защото различната им реализация не пречи на разбирането между говорещите – напр. думата *весна* може да се произнесе като *в'асна́*, *в'исна́*, *в'и^есна́*, *в'есна́*, а в северновеликоруските и като *в'осна́*. Но всички тези различия са несъществени за говорещия руски, защото фонетичните свойства на неударените гласни са нефонологизувани. Тези неударени гласни се изявяват като алофони на една фонема, независимо от фонетичните си различия (Иванов 1990, 214, 215). В акащите говори със силно якане в първата преударна сричка се реализира звукът, който се явява и под ударение: *n'áты* – *n'aták*, *n'ós* – *n'асý*, *л'és* – *в_л'асý* (Иванов 1990, 217).

В българските диалекти може да се открият паралели на източнославянския окавизъм в описаните явления в говора на с. Корово, Велинградско, в който М. Младенов открива замяна на неударената гласна *a* с гласна *o*, които той описва като особени случаи на акавизъм – в рамките на определени категории думи. Явлението е изцяло проведено при префигирани глаголи от 1 и 2 спр.: – в 1 л. ед.ч. сег.вр. и 2 л.ед.и мн.ч. повелително наклонение: *нòвале* – 1 л.ед.ч.сег.; *нòбахтем*, *нòранье*, *зòкобем*, *зòве* (завия), *рòзбера*; *нòхрани* и др., *зòведите* и др. – в повелително наклонение (Младенов 1965, 39, 40). То се среща и в отделни думи като: *тавò*, *но тòви*; *басмò*, *но бòсми*, *зòзбица* (зазъбица – название на болест по конете).

Явлението се среща само в думи с подвижно ударение – срв. *бразнò* – *бразни*, *главò* – *глави*. М. Младенов привежда сведението на Ем. Боев, според когото в недалечното минало в с. Нова махала в Чепинското корито е имало пълен окавизъм – там където в турски и други чужди думи се среща гласна *a*, се е изговаряло *o*: *помук*, *зобун*, *фосул*.

Редуването $a > o$ в българските родопски говори се свързва с редуването $\delta - a$ от типа *дòш* – *даждòт*, *зòп* – *забòт*, в което се включват рефлексите на стб. задна ерова (ѡ) и задна носова (ѡ) гласна (срв. и Милетич 2013, 211–212; 219 и др.). Това редуване влиза в съответствие с акавизма, развит на мястото на стб. гласна *o* *вòда* – *вадòта* (Милетич 1936; Стойков 1963; Тилков 1964; Младенов 1966; Стойков 1968; Скатън 1975).

В диалекта на с. Корово, според М. Младенов, би могло да се допусне, че коравският окавизъм е свързан с редуването $a > o$ в смисъл, че то, ако е по-старо, би могло да повлияе при по-късното преместване на ударението при глаголите и по този начин да предизвика редуване $a > o$, където гласната *a* се редува със звук *o*, аналогично на редуването $a > o$. Може да се допусне, че двата процеса имат самостоятелни причини, а само съвпадат по време. Според

М. Младенов в настоящата диалектна система на с. Коровя няма глаголна представка, която да има ударена гласна *a*. Това явление е уникално и не е отбелязано в предходните изследвания на български диалекти.

Л. Милетич, който е един от първите автори, обърна внимание на акавизма в българските родопски говори, описва освен редуцията на гласната *o* в *a* (или полуредуцирано *a*) в Смолянско (Милетич 2013, 134–135), и редуцията на *o* в посока към *y* в Златоградско. Наред с това той отбелязва и редуцията на *e* в посока към *u*, но също така *u* в посока към *a* или *ъ*, за чието отбелязване използва знака *e*, известен в българската диалектоложка литература като Милетичово *e* – звук среден между *e* и *ъ*: *систра*, *вичиртѐ*, но наред с това и *шърено* или дори *шъръно*. (Милетич 2013, 107). Сходно явление описва Милетич и в Смолянско, като отбелязва, че това е характерно и за „всички останали източнобългарски говори“, в които от *e*, подобно на стб. ъ, на мястото на неударените рефлексии на стб. ъ, ъ, ъ са се развили *a* или *ъ*: *цалува*, *л'а'тѣн*, *пѣлѣн*, *болѣн*, *сади//с'еди*, *пу свѣта*, *по св'ата*, *пу св'ета*, *зѣтѣц//зѣт'ѣц* и др. (Милетич 2013, 58). Тези примери от труда на Л. Милетич, както и тяхната интерпретация, напълно хармонизират с примерите и обясненията за същността и развитието на акавизма и якавизма в руските диалекти, които прави В.В. Иванов и бяха приведени по-горе. Л. Милетич описва дори преход на *u* > *ъ* в говора на Ропката – *шѣварѣц*, *заманѣло*. В Смолянско е описан изговор *хѣдѣхмѣ*, *снѣпѣ*, *тѣбѣ*, *прѣдѣ`до* и др., наред със зил, *петѣл*, *сѣстра*, *сѣло* – с преход *e* > *u* под ударение – „яснопалатален изговор на удареното *e*“, напомнимо източнославянското икане, възникнало, според В.В. Иванов, както акането и якането, но при друга посока на развоя на неударена гласна *ь* (Милетич 2013, 132).

При наличието на акавизъм и еров (макар и закръглен) застъпник на задната носова и задната ерова гласна, както в говора на Ропката и в павликянския говор, застъпник на ударено *o* > *y* описва и М. Михайлов в диалекта на Златоградско (Михайлов 2015, 23) – срв. *шту*, *дѣда* и др. В диалекта се среща и замяната *ѣ* – *ѝ*: *нѣбо*, *дѣне*, *бѣгат* (Михайлов 2015, 24).

В действителност, както отбелязва още Л. Милетич, в източните български диалекти се наблюдават редица ареали, в които гласната *e* се редуцира в посока към *ъ* или се реализира като звук *a*. По-горе бяха отбелязани подобни примери от областта на Родопите, към които може да добавим случаи от с. Лехово, Валовишко (Иванов 1969) и много други.

Що се отнася до якането във от ударение, доколкото ми е известно, подобен въпрос не се разглежда специално в българската диалектоложка литература във връзка с акавизма, макар че съществува податки, че може да се открият негови успоредици. Така например описвайки акавизма в с. Райково, Смолянско Сл. Керемидчиева отбелязва при наличието на двустранен спорадичен акавизъм разширяване на *e*, и към гласната от средния тембров клас *йе* – *йѣ* – *йа* – *a*: *аванг'ел'е*, *адѣн*, *Алѣнден*, *аркѣч*, *раѣн*. Тя свързва явлението със загубата на йотацията и в края на статията прави заключение, че причините за акавизма са в глобално протичащите процеси във фонологичната система, свързани с варирането на вокалите (Керемидчиева 1998). В българската диалектоложка литература този тип редуция се обяснява като темброва (Кочев 1983).

Освен връзката на акавизма с явления като акането, якането и икането, които са характерни за източния дял на славянските езици, но се отбелязват и в българските диалекти, трябва да се обърне внимание и на факта, че акавизмът като диалектно явление е отбелязан не само в родопските, но и в северозападните български говори. Според Ц. Младенов той се среща в Брезнишко – в предудалена сричка: *тава̀, ма̀ма̀, кавто̀р, матѝка, мару̀з, ва̀да̀, начѐ̀ска*; в с. Главановци, Трънско: *ва̀да̀, тай̀а̀га, бра̀бѝнѝа̀к, мару̀за, кавто̀р, бай̀ан̀ка, начѐ̀ска, та̀ва̀*. И в двата говора акането е спорадично, като варианти с изговор *o//a* се наблюдават дори у едни и същи информатори. Сходни характеристики на акавизма са отбелязани и в по-голямата част от родопските говори. Явлението е характерно за говора на по-възрастните информатори. В Михайловградско са отбелязани и случаи със замяна на *a* с *o*: *Костодин < Костадин* (Младенов 1961).

Както вече бе споменато случаи на акавизма са отбелязани и в северозападните български говори, които днес се намират на територията на Република Косово в Призренско. Тъй като вече стана ясно, че акавизмът е комплексно явление, засягащо цялостното реализация на гласната *o* под и извън ударение, то тук ще проследим нейните застъпници в селищата от областите Гора (Южно Косово – с. Драгаш, с. Растелица и Северна Албания – с. Борйе, Ореше, Шицевец) и Жупа, Призренско (с. Горно Любине, Мушиково, Речане). Ще бъдат приведени примери и от диалекта на Раховец, област Джаковица (разположено северозападно от Призрен), където е известно, че населението говори български.

В особеностите на диалектите на тези села разкриват редица черти, които имат важно значение за допълването на цялостната картина на диалектите на славянските езици. Това важи и за застъпниците на гласната *o*, които проявяват специфични черти.

1. Гласна *o* под ударение:

1.1. Под ударение в преобладаващия брой случаи застъпникът на гласната *o* не се различава от този в книжовния български език. Може да посочим редица примери от диалекта на различни селища в областта, които доказват това – срв.: *До̀шла на го̀сте*. Драг.; *Ту̀й е ко̀лпѝта о̀с ко̀мпѝр*. Реч. Същото важи и за българските диалекти в Кукъска Гора в Република Албания: *Че о̀творам в̀ра̀та; Нѐ_мож да збо̀риш за̀ мене*. Ор.; *Ко̀га до̀йдо̀фте?* Ор.

1.1.1. Както личи и от някои форми в примерите по-горе, не се различава от общобългарския изговор и гласната *o* в случаите, в които тя се явява на мястото на стб. ъ под ударение: *Че те о̀днесем во̀нка*. Драг.; *Че ти ла̀ди на го̀рло*. Рах., както и *Аку в̀ърне до̀ш – нѐ_идет, аку нѐма до̀ш*. Бор.; *Бор̀анийа ѝе да га с̀ъркаш сос ло̀жища*. Бор.

1.1.2. В думата къде се срещат варианти *o//e* на мястото на стб. ж: *От ко̀де си?//От к'̀еде?*; *А к'̀еде сѐйте?* Ор.; *Има̀ло прѐй ко̀д на̀с, има̀ло и ко̀зе мло̀гу*. Рах. Това е характерна особеност за крайните югозападни говори. Иначе в диалекта се срещат застъпници ъ//у на стб. ж: *Вѝш на како̀ф пу̀т о̀дат*. Бор.; *Че га по̀криеш*

да му бѹде то̀пло; Га скѹваш, и да са о̀хлади, да бѹде ка за кѹпене. Реч. В думата шѹтка (шѹркел) Муш. също се явява застъпник о на мястото на стб. љ, вероятно след смесване с ж.

1.2. В някои случаи в позиция след гутурални и лабиални съгласни на мястото на гласната о се развива звук ʝо: Рѹден во Б'ѹрѹе. Бор.; На та̀волина к'ѹжа от во̀ла, што се клѹл за мѹсо на свѹдба; А ѹгасим, ву̀да да ста̀не:, да се згрѹе в'ѹда. Бор. Лабиализацията о > ʝо не се проявява без изключение: Ё̀де ко̀жа сѹ е. Ор.

1.3. В съседство с лабиални съгласни под ударение в някои случаи се извършва прелабиализация на гласната о > у, която не се проявява без изключение. Тя се среща по-често при говорите от областта гора и е регистрирана в следните думи:

– при думата пѹйем (пея): Па че га чѹваш, че га па̀сеш, че га пѹйеш (поиш), че се ѹбѹагни, ѹ̀агне че ѹма, во лѹто че ѹма ву̀на, че га стрѹжеш, че га пѹреш, че га влѹчиш на влѹчара. Ма̀йстор ѹма за влѹчене, ѹма машѝне на стру̀я. Ву̀новлѹчара ѹмала. Драг.;

– при думата пѹйас (пояс): д̀е што се вѝкало бѹфче бѹло ба̀шка, скѹтаче бѹло ба̀шка, пѹас, ту̀а бѹло. ГЛѹб.; И ма пѹйас, ко̀шула ѹзгора, свѹлена, ко̀лтуч. Бор.;

– при думата пѹйече (повече): д̀н вѝж пѹйк'е зна̀ет; Нѐ знам пѹйк'е, нѐ. Ор.; Бѹрск'е пѹйече зѹмае. Ор.; срв. Г'ѹдейк'е; ѹчи, ѹчи, на̀й-пѹйк'и;

– при думата пѹсле (после): И пѹсле че вѝкне. Ор.;

– при думата чѹек (човек): Ма̀йстур чѹйек. Бор.; Со ха̀к (заплащане) чѹек да г'и па̀се; На кра̀ве дѹт г'и па̀се зѹйедар ги вѝкаме. Шиц.//д̀н ѹе бѹл пра̀ф чѹек. Рах.;

– при някои думи – заемки от албански канѹн (канон): д̀вде нѐмало канѹн... Бор.;

– при притежателните местоимения му̀й (мой), свѹй (свой): Ма̀йка му̀а (моя). Драг.//д̀ва е ста̀рка мо̀йа. Ор.; За ѹм мо̀й. Бор.; Дѹте свѹе? Бор.;

– при местоимението што//шту, което в някои случаи носи ударение, но в други е клитика, варианти о//у се срещат и в позиция под ударение: д̀ва шу̀_ти_е? Ор.//А тѝ што̀ ка̀жеш? Рах.; Па што̀ да̀_права! ГЛѹб.;

– при същите условия прелабиализация о > у под ударение е отбелязана и при местоимението зашто: Зашту̀ га тра̀жши ти? Зашту̀? Рах. Срещат се случаи, при които гласната о се пази непроменена и в позиция вѹн от ударение: По̀ ѐно ка̀ве за̀што нѐ? ГЛѹб.; За̀што жа̀лит на̀с? За̀што мѝе сме им̀али. Рах.;

– при местоимението кой: д̀фца зна̀йши кѹй се? Шиц.;

– отбелязани са и примери на прелабиализация о > у в думата стока: Кра̀вите, дѹцата, ѹмаме стѹк'е дрѹг'е. Ор. // Со тра̀фк'е во во̀да че се к̀нет дѹйк'е, дѹца и по̀сле че ту̀рает ста̀к'е. Бор.; Ста̀ка, нѐмамо ста̀ка. Рах.; Говѹду она ка̀же за ста̀ку. Рах.

В диалектите има думи, съдържащи лабиална съгласна, в които не се отбелязва прелабиализация: Да̀й бѹже! Ор; Бор.; Мо̀ра да ѹдеш, нѐма ка̀де да ѹдиш. Ор.

1.4. При някои думи в диалектите в Призренско под ударение са среща гласна а на мястото на гласната о. Така е при думата мотика от която са отбелязани акцентни варианти ма̀тика//матѹтика: А, го̀ре. Ма̀тика. Рах.; Че гу ко̀неш

матѝку ту се вѝка. Старѝнско тѝкуò ѝе бѝло, а сàг е лàко. Рах. Сходна особеност е отбелязана и във формите на прилагателното солена: И слàно мàло ѝе бѝло. Мучѝница мàло ка слàна ѝе бѝла. Рах.

1.5. В лексемата *нѝчѝф* Рах. (нощва), която е производна от съществителното *ноч* < *нощ* е отбелязана гласна \bar{o} на мястото на *o*: *Кàко да е сѝноч, нѝк'и нòч вѝлик, сѝноч. Жѝни вѝлеет за сѝноч нòч вѝлик'и. Рах.; Нѝе му вѝкамо на мѝстото дѝ се рàбòти л'ѝбо нѝчѝф; Нѝчѝф. Пѝрво дуужда тѝва ду двѝста к'ѝла брàшно. Нѝчѝф се вѝка тò. Рах.* Тази особеност, както вече бе показано, се среща и в родопските говори и изобщо в говорите от рупски тип – срв. *нощ* – *н'ш* в Златоградско: *п'àйте па цàла н'ш, и цàла н'ш ма сà чѝвали, нѝшно вр'àме пѝтѝвѝме, нѝвà ше да стàне нàштѝс* и др. (Михайлво 2015, 139–140).

2. Вън от ударение в много случаи не се долавя разлика в произношението на ударената и неударената гласна *o*: *Òче (иска) да попрѝче со нѝкое стàри òсобе. Драг.; Òснова че прѝдеш за ѝамболѝйе, за пòстеле, за свѝ. Драг.; Сàмо на свàдба двà дѝна òвѝа, млàда òблича нòшина. Вѝше гòтово. Драг.; Рòгоже от слàма ѝмале. Драг.; Вѝе сте дòбро? Ые лàдно? Драг.; Па сѝа нѝма, слàбо. Драг.; И'сто рàзбой мѝй ка вàш. Драг.; Сѝга нѝшто, нѝшто. Лѝваче сѝдат, нѝ коси нѝкой. Драг.; П'ѝт к'ѝла млѝко че кѝпиме, че га пòтсирим. Драг.; Крàве, гòведа, кòни да ѝмамо, се мѝчимо да рàдимò свѝ. Кнѝга не постòдила за нàс. Раг.; Ыà сѝм пò-богàт от н'ѝга. Рах.; Че погрѝшим, че се смѝете пòсле. Рах.; Пòпарен кòнцентрат со врелà_вода. Драг.* Редица примери ясно показват, че гласната *o* вън от ударение не се уеднаквява по произношение с гласната *y*: *Кѝсо ѝе. Бор.*

2.1. Не се забелязва различие в произношението на гласната *o* вън от ударение и в случаите, в които тя се явява на мястото на стб. \bar{o} : *А òвде во сѝле нѝма рогòзина, нѝ. Драг.; Мѝслим тàмо во Брòт, во овѝйà сѝла. Драг.; Сѝга ми е во гѝрбет, нѝ ми е òвде. Ор.; Во Òреше го вѝкае òве цѝкòло. Бор.; Ти си внѝка во Бòрѝе. Ор.; Со сѝротка. Пѝрво го прàиле сос ѝрда. Драг.; А грàот, пѝрт стàваме на грàвот. Пѝрт... че пѝшти кòнци... да ѝма кàде да се... грàот и че жòпнет пѝрче. За грàвот е пò-гòлем. на грàфот пѝрте. Бор.; Нѝгде по двà, нѝгде по ѝдѝден, че ѝе нѝкой мàлок, по двà че стàйме. Бор.; Бѝло за желѝдòк. Рах.*

2.2. Рефлекс $o > y$ вън от ударение се среща най-често (но не без изключения) в позиция след гутурални съгласни: *Чѝсто нàшенску. А нѝе кòлку сме дàлеку, а сàму нѝкой лàф мѝшаме. Бор.; Тàму мнòгу вòвна. Драг.; Нàли стòка мнòгу, òфце, и ткàфме чàшире. ГЛюб.; Мѝй ѝмаме мнòгу рѝчне рàбу̀те. Драг.; Мѝй мнòгу сме рàдиле рѝчне рàбу̀те. Драг.; Аку сте бѝдени во Кѝкс. Бор.; Сѝга вѝше нѝшто. Нѝшто гòтòва се прòдàва сѝга. Прѝзрен кòлку òчеш, джàба. Драг.* Отделни случаи на редукция $o > y$ са отбелязани и в говора на с. Шищ.: *Бàбу* (татко – алб.) *Зàнин, Чѝмкоф; Тàку. Òти нѝко не зна нѝшту, нѝко зна тѝе, и свѝ, тàк'е и тàк'е; А кугà к'е сàкат – к'е му вад'ат; Аку ѝе лòшу – дòктура.* Подобна редукция се среща и в словенските диалекти, където е посочено и в учебник по майчин словенски език за деца от словенски произход, живеещи в Италия: *kòlu* (колело), *žalēzju* (желязо), *šilu* (шило), *kubila* (кобила) (ВТО 2011, 9, 11, 20, 41 и др.).

2.3. Застѝпник *y* на мястото на гласната *o* < стб. \bar{o} се среща в съседство с лабиални съгласни: *Сум ѝдела ѝа у Булгàрийà колòкò пѝти. Драг.; Àле вѝше сум*

остарела. Драг; Све шо било све сум издала, сум дала не некуй младе, кой ради. Драг; То ѝе друго село. Во Горно Л'убине било. Во Долно Л'убине сум била и во Горно Л'убине. Драг.

2.4. Факултативното наличие на застъпник *o > y* вн от ударение в позиция в краесловие при съществителните от ж.р. може да се свърже с наличието на рефлекса *y < ж* в генерализираните винителни форми при съществителните от ж.р., които се проявяват непоследователно в диалекта заради разколебаването на падежната система: *Ставиши мало, студена вода, оно излазе. У студену воду. Рах.*

2.5. В предлозите, които най-често са проклитики, редукцията *o > y* се проявява непоследователно: *Овде ду нойзе че седне. Раст; Некой нокут ут мйечка. Ор.; Жена ти е ут село... Знае и той йезик. Рах.// Жена ми е от село, ама збори шиптърск'и, албанск'и. Ама със деца збориме: и раофцк'и. Рах.; Вретоно долу, а малка пот пазуф. Драг.*

Обикновено не се променя произношението на гласната *o* в предлозите, в които тя се явява застъпник на стб. *ѿ*: *Тетко, седите со здраве! ГЛюб.; Со вода направи. Раст.; Ми ни смо стрижеле сос н'ега. Драг.*

2.6. Рядко се проявява редукцията *o > y* в средисловие и в краесловие в граматични морфемии: *Убаво, ново е школото. Ор.; Маловото како се зове. Бор.; Ова ѝе бабетова; Бабетова, мама от баишта... Раст. В повечето случаи нейната проява е факултативна. Берет пластои. На пластойте велим: берет сено.// Жене пластуйет, муже работает со кода, косет. Ор. Редукцията е отбеляза и във формата за 1 л.мн.ч. на глагола съм – смо: *А ми то сму йели све. Рахов.; Па се въртело той, витез смо викале. Раст.; После курс. До йен смо. Раст.; После смо постигнале опет. Раст. В краесловие при наречията тя се проявява сравнително по-често: *Близу, близу. Она да те нита стару вакйе, сел'ачки работи. ГЛюб.; После ако сакат – таму кей сакат. Ор. Но и в тази позиция са отбелязани и случаи без редукция: *Па че вървиме полako. ГЛюб.; Се разбрафте добро? ГЛюб.****

2.7. Може да се обобщи, че редукцията *o > y* е позната в говорите в Призренско, макар че се проявява непоследователно. Наличието ѝ зависи не само от мястото на ударението, но и от вида на околните съгласни. Гутуралните и лабиалните съгласни способстват за проявите на редукция *o > y*: *Тука сейа мало за с'еб'е, мало компир, мало бустан (бостан), курмит (кромид), се по мало сум посейал. Рах.; А сте убау? Ор. Редукция *o > y* се среща и след палатални съгласни: *Ка че замѣтите на Г'ург'увден. Ор.**

Макар и в редки случаи се среща изпадане на крайната неударена съгласна *o*: *А че седши дома овде, али курс докѣт се зѣнаш? Раст.; Да дойдеш за едног нега. Реч.*

2.8. Специален интерес заслужават примерите, в които е регистрирана промяна на *o > a* вн от ударение: *Йа мойо време со валови, знаш то. А потем сме дошли до кон'е. Първо валове. Рах.; Кут сум бил йа пет-шес године, мали сум бил, га сму спади горе у планину, па би запалили аган'. Рах.//Како се викало имало най оган' ту у собу. Рах.; Смо клали оган и смо чутили. Реч.*

Както вече бе отбелязано по горе, при местоименията *шо, защо* са отбелязани варианти със замяна на гласната *o* с *у* под ударение.

При местоимението нищо се среща произношение на гласна а на мястото на о в красловие: *Нѐма тѐ, не дѧват, нѝшита не дѧват! Йѐди тѐ, йѐдат ѐни! И нѐма нѝшита.* Рах.; *Имѧло рѧде винѧре, тѝ знѧеш, пѧре, а нѐма фѧбрика, нѐма нѝшита.* Рах.; *Ѧбе нѝшита, нѐкуй мѧло, нѐкуй ѝч нѝто мѧло, нѝто ѝч.* В порядки случаи е отбелязано и изпадане на крайната неударена гласна: *Нѐма, нѐма нѝш.* Рах. Същата особеност се среща и при местоимението нещо, което е отбелязано и с варианти *o/у* на крайната съгласна: *Зимѧла, ѱж да криѝеш нѐшито.* Рах.; *Зѧзбури нѐшиту шту си?* Бор., но наред с това: *У кѧрв нѐшита ѝмал нѐдобро.* Реч. Вариантът *a* в окончанието може да се свърже с употребата на родително-винителни форми местоименията в диалекта, които се срещат факултативно – срв. формите *нѐга/нѐго, га//го* и др. Като свързана с тях може да се отбележи и формата за 1 л.мн.ч. *нѧма*, която се явява вариант *нѧмо* – срв.: 2 л.ед.ч.пълна форма: *Сѝѧ свѐ нѐга да тѧчут//Тѧ ѐна ѝде код нѐго да блѝже, ѐвде ѝдеш блѝже.* Рах.; 2 л.ед.ч.кр.ф-ма: *Ѧва сѧма сум га прѐла на мѧлка.* Драг.// *У'мрѐф и стѧноф ѐвийѝ ѐн гѐ дѐбиф.* Драг.; 1 л.мн.ч.кр.ф-ма: *Кѧко че га нѝеш кѧфе? Кѧко нѧма.* Реч.; *Нѧма тѧри чѐк'ер, а тѐби ти е гѐрко.* Реч. Родително-винителни форми се срещат макар и по-рядко при съществителните, прилагателните и някои числителни – срв.: *Свѧк'и ѝѐ, кѧже дѧржѧвни л'ѐба; И мѧй ѐтец нимѧе да ѝѐде лѐба.* Рах.; *Тѐ нѝше ѝсто и у корѧн – демокрѧтия е свѐ за ѐнѐ: чѧвѐк прѧвога чѧвѐк; Ѧна ѝма ѐнѐга сѝна – у Швѧйцѧрска ѝе.* Драг.

Както личи от примерите, акавизмът в българските говори в Призренско се проявява непоследователно. Но това, както вече бе показано, е характерно и за повечето от родопските говори. Факт е, че той се среща в домашни думи, което показва, че не би могъл да бъде обяснен като дисимиляция от типа на тази, която се среща в нови думи като *банбони, матор* и подобни на тях. Така детайлно проучване на различни случаи на акавизъм от нов тип – в случая под влияние на руски език описва В. Кондов в българските говори в Бесарабия (Кондов 2004, 59–63). В говорите в Призренско може да се посочат примери, в които акавизмът вероятно се дължи на дисимиляция: *Штѐто тѧй ѐди чѐсто, ама вѐче тѧргавѝята са обрѧна на друк нѧчин.* Рах.; *Етѧ ѐн ѝе рѐкъл да нѐма шкѐле, да нѐма балѧнте, нѐче да нѐма джѧмѝе, тѧйче, ту да ѱзмеш сфѐ фѧмилиѝу и да бѐгаш ут ѐвде.* Рах.; *Каламбѐчну хлѐп. Каламбѐчница мѝй му вѝкаме.* Рах.// *Тѐсто от коломбѐчно е, а знѧеш? От коломбѐча.* Рах. Обратното явление – изговор о на мястото на а поради дисимиляция е отбелязан в думатата *мокасѝни: Мокосѝнк'е от гѧма. Йѧ ги вѝкам пѧрѧчѧнк'.* Раст. Но в повечето случаи акавизмът в северозападните български говори, макар и спорадичен, се свързва по-скоро с факта за наличие на такова явление в българските родопски говори.

Приведените факти за наличието на акавизъм в българските говори в Призренско, както и за други прояви на редукцията на широките гласни, доказват специфичните особености на българския език. В него се откриват фонетични явления, специфични за източния дял на славянските езици. Важен е фактът, че тези черти, отразяващи се в компактни ареали в българския диалектен континуум, могат да бъдат проследени и в най-западния дял от южните славянски езици –

в словенски и далматински диалекти. Това показва наличието на единство в архаични езикови елементи на южнославянския диалектен ареал, което вероятно е нарушено в по-ново време.

Съкращения

Бор. – с. Борйе
 ГЛюб. – с. Горно Любине
 Драг. – Драгаш
 ед.ч. – единствено число
 л. – лице.
 мн.ч. – множествено число
 Мущ. – с. Мушиково
 Ор. – с. Ореше
 Раст. – с. Растелица
 Рах. – Раховец
 Реч. – Речане
 сег.вр. – сегашно време
 спр. – спрежение
 Шищ. – с. Шикевец

Литература

- Георгиев В.И. Журавлев В.К., Филин Ф.П., Стойков С.И. [Georgiev V.I., Zhuravlev V.K., Filin F.P., Stojjkov S.I.] (1968), *Общеславянское значение проблемы аканья* [Obshcheslavjanskoje znachenie problemy akanija], София.
- Иванов В.В. [Ivanov V.V.] (1990), *Историческая грамматика русского языка* [Istoricheskaja gramatika russkogo jazyka], Москва.
- Иванов Й.Н. [Ivanov Ji.I.] (1969), *Едно интересно явление в българския диалектен вокализъм (Редукция на гласна е в а в говора на с. Лехово, Демирхисарско)* [Edno interesno javlenie v b'lgarskija dialekten wokaliz'm (Redukcija na glasna e v a v govora na s. Lekhovo, Demirkhisarsko)], „Български език”, кн. 2, с. 138–142.
- Керемидчиева Сл. [Keremidchieva Sl.] (1998), *Двустранен спорадичен акавизъм в един ропоски говор. (Говора на Райково – Смолян)* [Dvustranen sporadichen akaviz'm v edin roposki govor (Govora na Rajkovo – Smoljan)], „Проглас”, кн. 3–4, с. 164–170.
- Кондов В. [Kondov V.] (2004), *Към въпроса за акавизма на българите в Бесарабия* [K'm v'prosa za akavizma na b'lgarite v Besarabija], [в]: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Т. 8. УИ „Св. Св. Кирил и Методий”, Велико Търново.
- Кочев Ив. [Kochev Iv.] (1983), *Темброва характеристика на източнобългарската редукция* [Tembrova kharakteristika na iztochnob'lgarskata redukcija], „Български език”, кн. 4, с. 296–300.

- Милетич Л. [Miletich L.] (2013), *Родопските говори на българския език [Rodopskite govori na b'lgarskija ezik]*, София [превод от изданието *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache*, Wien 1912].
- Милетич Л. [Miletich L.] (1936), *Акане и пълногласие в централните родопски говор [Akane i p'lnoglasie v centralnite rodopski govor]*, „Македонски преглед”, X, кн.1–2, с. 26–30.
- Михайлов М. [Mikhaĭlov M.] (2015), *Източни родопски говори. Фонетика и фонология [Iztochni rodopski govori. Fonetika i fonologija]*, Смолян.
- Младенов Ц. [Mladenov C.] (1961), *Акане има и в западни български говори [Akane ima i v zapadni b'lgarski govori]*, „Език и литература”, кн. 2, с. 61.
- Младенов М. [Mladenov M.] (1965), *Особености в говора на с. Корово, Велинградско [Ocobenosti v govora na s. Korovo, Velingradsko]*, „Език и литература”, кн. 3, с. 35–42.
- Младенов М. [Mladenov M.] (1966), *Неизвестен тип акавизъм в ропските говори (Следударен акавизъм в говора на с. Ракитово, Пазарджишко) [Neizvesten tip akaviz'm v ropските govori (Sledudaren akaviz'm v gomora na s. Rakitovo, Pazardzhishko)]*, „Български език”, кн. 1, с. 32–38.
- ОЛЯ, *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая [Obshche-slavjanskij lingvisticheskiĭ atlas. Serija fonetiko-grammaticheskaja]*, вып. 5: Рефлексы *o [Refleksy *o], Москва 2008.
- Русак В. [Rusak V.] (2018), *Беларускае аканне в агульнаславянским кантэксце: на матерыялах выпуску „рэфлексы *a“ агульнаславянскага лінгвістычнага атласа [Belaruskae akanie v agulnaslavjanskim kanteksce: na materijalakh vypusku „refleksy *a“ agulnaslavjanskaga lingvistichnaga atlasa]*, [в]: XVI міжнародны з'езд славістаў (Бялград.19-17 жніўня 2018 г.). Доклады беларускай дэлегацы, Мінск.
- Скатън Ъ. [Skat'n B.] (1975), *За ропския акавизъм [Za ropskija akaviz'm]*, „Български език”, кн. 1, с. 47–48.
- Стойков, Ст. [Stojkov St.] (1963), *Акане в говора на с. Триград, Девинско [Akane v govora na s. Trigrad, Devinsko]*, „Български език”, кн. 1, с. 8–21.
- Стойков, Ст. [Stojkov St.] (1968), *Нов неизвестен тип акавизъм в родските говори (Предударен акавизъм в говора на селата Старцево и Неделино, Златоградско) [Nov neizvesten tip akaviz'm v rodските govori (Predydaren akaviz'm v govore na selata Starcevo i Nedelino, Zlatogradsko)]*, „Български език”, с. 3–9.
- Стойков, Ст. [Stojkov St.] (1993), *Българска диалектология [B'lgarska dialektologija]*, София.
- Тилков, Д. [Tilkov D.] (1964), *Към въпроса за типологията на родопското акане [K'm v'prosa za tipologijata na rodopskoto akane]*, „Известия на института за български език”, кн. XI, с. 403–417.
- ВТО (2011), *Biside ta-na traku za otroke. Parole su nastro per bambini. Dila tu-w reziji. Principali mestieri ed attività passati e presenti in Val Resia. Associazione Culturale „Museo della gente della Val Resia”*.